

Qurani-Kərimin əl-Qəsəs surəsində “İki kitaba - Tövrata və Qurana inanana- lar)”a “iki dəfə mükafat veriləcəyi” bəyan olunur (54-cü ayə). Qurani-Kərimdə Allahın sıx-sıx insanlara mürciət edərək, onları İslama dəvət etməsi və Qurani-Kərimə iman gətirmələrinin vacibliyini bildirməsi bəşərin nicat yolunun Qurani-Kərimdən keçdiyini göstərir. Əl-İsra surəsində deyilənlər (ayə 92) bunun təsdiqidir: “(Ey insanlar!) Həqiqətən bu tövhid dini olan İslam) tək bir din olaraq sizə dini- nizdir. Mən də sizin rəbbinizəm. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!” “(Ey insanlar!)” kitabı ilə bu məzmununda nazil olan ayələrin sayı Qurani- Kərimdə kifayət qədərdir.

Elə isə, ortaya belə bir məntiqi sual çıxır. Əgər Xristianlıq da, İudaizm də “Allahın vəhdaniyyəti”ni tanıyan dinlədirsə, İncil və Tövratin da əsasında Tövhid dayanırsa, onda İslam dininin gəlişi, Qurani-Kərimin nazili hansı ehtiyacdən doğurdu? Qurani- Kərimdə İslam dini nə üçün “bütün dinlərdən üstün” (Əl-Hucurat surəsi, 28-ci ayə) elan olunur? Nə üçün Qurani-Kərimdə İslam dininə “Allahın əsl tövhid dini olan İslam dini” (Yasin surəsi, 4-cü ayə) kimi xarakteristika verilir?

Əslində bunun cavabı çox sadədir. Xristianlıq və İudaizm Tövhid dinləri olaraq bəşəriyyətin müəyyən qismini əhatə edirdi. İslam dini monoteist dinlərin tarixində yeni və sonuncu mərhələdir. İslam dininin xristianlıq və İudaizmdən fərqli, əsas cəhəti onun bütün bəşəriyyəti əhatə edən din kimi nazil edilməsidir. Qurani-Kərimdə İslam dininə xristianlığa və İudaizmə paralel, onlarla eyni statuslu din kimi yanaşılır. Qurani- Kərim İslamı yer üzündəki insanların müəyyən bir qismini (Xristian və İudaizm dinlərində olduğu kimi) əhatə edən Tövhid dini kimi təqdim etmir. Qurani- Kərimdə “müsəlman” anlayışı “Allaha təslim” mənasını verir, bir olan Allahı tanıyanların hamısı müsəlman kimi qəbul edilir. Məhz bu məntiqlə Əl-İsra surəsində elan olunur: “Həqiqətən, bu Quran (bütün bəşəriyyəti) ən doğru yola (İslama) yönəldir...” (9-cu ayə).

Deməli, Qurani-Kərimə Allahın verdiyi daha böyük dəyərin arxasında sonuncu müqəddəs kitabın bütün insanları Tövhid (bir olan Allaha inam) ətrafında birləşdirməsi missiyasıdır. İslam dininin üzərinə düşən bu missiya Qurani- Kərimdə döndöndə təsdiq olunur: “(Ya Rəsulum!) Biz (Qurani) sənə haqq olaraq, özündən əvvəlki kitabı (bütün ilahi kitabları) təsdiq edən və onu qoruyan (və ya onların doğruluğuna şahid) olaraq endirdik. Sən onların arasında Allahın nazil etdiyi (Quran) ilə hökm et... Hamınızın axır dönüşü Allahadır...” (əl-Maidə, 48-ci ayə).

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, Tövratin və İncilin əsasında dayanan Tövhid inancı Qurani-Kərimdə tamamlanır və yer üzünün bütün insanlarına aid olur. İslamda Tövhid bütün insanları birləşdirir. Qurani-Kərimin fəlsəfi də bu birləşdiricilik missiyasında meydana çıxır. Deməli, “bəşəri qardaşlıq”- “insaniyyət” ideyasının əsasında “Qurani-Kərim hökmləri dayanır.

Şeyda bəy “uxuvvət”in gerçəkləşməsi üçün “insaniyyət və həqqaniyyət”i əsas şərt hesab edir. Bu iki anlayış Şeyda bəyin düşüncəsində vəhdətdə alınır, buna görə də bir şərt kimi irəli sürülür. Yene

də təkrar edirik ki, “insaniyyət” dedikdə “insanlıq”- bütün bəşər nəslinə başa düşülür. Bəs, “həqqaniyyət” nə deməkdir?

S.M.Qənizadənin bədii təfsirində “uxuvvət”də dinin oynadığı rol “həqqaniyyət” şəklində yer alır: “... Çünki uxuvvət üçün əgər bir şərt var isə ... insaniyyət və həqqaniyyətdir”. Həqqaniyyət “haqq olan” dinin yoludur və bu din İslamdır. Qurani-Kərimin ən müxtəlif surələrindəki çoxsaylı ayələrdə bu məsələyə aydınlıq gətirilmişdir: “Allah yolunda (haqq olan) din, əlbəttə, İslamdır” (Ali İmran surəsi, 19-cu ayə); “...Müsəlman olanlar haqq yolu axtarib tapanlardır” (Əl Cinn surəsi, 14-cü ayə). Yasin surəsində (4-cü ayə) oxuyuruq: “Doğru yoldasan. (Doğru yol üzrə göndərilən peyğəmbərlərdənsən... Allahın əsl tövhid dini olan İslam dinindənsən. Bu yolu tutub gedən haqqa yeti- şər)”.

S.M.Qənizadəyə görə, insanlıq “haqq yolu” ilə gedərsə, “uxuvvət” gerçəkləşə bilər. Yazıçıya görə, uxuvvətə gedən yolun “insaniyyət və həqqaniyyət”dən keçməsi şərtidir. Lakin bu “məzhəb və millət” anlayışlarının inkarı demək deyil. “İnsaniyyət”lə “millət”in, “həqqaniyyət”lə “məzhəb”in nisbəti tam ilə hissənin, küll ilə cüzün nisbəti kimidir. Buna görə də, “insaniyyət”lə “millət”in, “həqqaniyyət”lə “məzhəb”in qarşı-qarşıya qoyulması və yaxud ikincilərə üstünlük verilməsi yolverilməzdir. S.M.Qənizadə “uxuvvət”də “millət”in də, “məzhəb”in də yerini görür, bu yer tamda hissənin, külldə cüzün yeri kimidir. S.M.Qənizadəyə görə, milli hiss insanlıq hissindən, məzhəb təəssübü dini təəssübdən üstün tutularsa, bu yanlışlıq olar və bizi yanlış yola aparar. Yazıçı hesab edir ki, yalnız məzhəb və millət təəssübü ilə heç bir uğur əldə etmək olmaz, çünki “heç bir cüzi öz küllisinə fayiq olamaz”. Demək, üzərimizə düşən vəzifə insaniyyətdə millətin, həqqaniyyətdə məzhəbin yerini düzgün dərk etmək, cüzün küllə qovuşması, hissənin tamda yerinə tapması ilə yaşayışımızın harmoniyasını təmin etməkdir. Bəs biz, həyatımızın - yaşayışımızın bu harmoniyasını necə təmin edirik? S.M.Qənizadə bu suala “Gəlinlər həmayili”ndə bədii təsvirin - analitik təhlilin həm təsdiq, həm inkar pafosu ilə, həm əsas süjet xəttində reallaşan hadisələr və obrazların estetik yükü ilə, həm də bu süjet xəttinə qoşulan yardımçı xətlər, epizodlar vasitəsi ilə cavab verir. Buna görə romanı maarifçi görüşlərin tribun ifadəsi hesab edən ədəbiyyatşünaslıq görüşləri ilə rəziləşməyə çətin- dir: “Məzmunundan görüldüyü kimi, müəllif oxucuya yüksək əxlaqi keyfiyyətlər aşılamaq üçün romanın Şeyda bəy - Sofya Mixaylovna xəttini bir növ xitabət kürsüsünə çevirmişdir.

Sanki o, xitabət kürsüsündə dayanıb, ailədə yüksək əxlaqi kateqoriyanın mahiyyəti haqqında mühazirə oxuyur - qadına alçaq nəzərlə baxmaq, başqalarının namusuna xəyanət etmək kimi mənfur niyyətləri pisləyir, qarşılıqlı məhəbbət, sədaqət və etimada əsaslanan müqəddəs ailə prinsiplərini təbliğ edir” (A.Zamanov.s.140). Romanın xüsusən əsas süjet xəttini - Şeyda bəy - Sofya Mixaylovna münasibətlərini “yüksək əxlaqi kateqoriyanın mahiyyəti haqqında mühazirə” materialı kimi təqdim etmək özünü doğrultmur.